

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Milliy qo'shiqchilik" kafedrası mudiri, dotsent
E-mail: husniddin1982.com@gmail.com

O'ZBEK MILLIY MUSIQA SAN'ATIDA AN'ANAVIYLIK

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbek milliy musiqa san'ati rivojida an'anaviylikning o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Xususan, maqom san'ati, xalq og'zaki musiqa ijodi hamda ustoz-shogird an'alarining tarixiy shakllanishi va bugungi kundagi davomiyligi yoritiladi. Maqolada milliy musiqaning o'ziga xos uslubiy xususiyatlari, ijrochilik maktablari va ularning avloddan-avlodga o'tish jarayonlari ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Shuningdek, globallashuv sharoitida an'anaviy musiqa merosini asrab-avaylash va rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: an'anaviylik, o'zbek milliy musiqasi, Shashmaqom, ustoz-shogird tizimi, maqom san'ati, etnomusiqashunoslik, madaniy meros, globallashuv.

TRADITIONALISM IN UZBEK NATIONAL MUSICAL ART

Abstract. This article analyzes the role of traditionalism in the development of Uzbek national music. Particular attention is given to the historical formation and continuity of maqom art, oral musical traditions, and the master-apprentice system. The study examines the distinctive stylistic features of national music, performing schools, and their transmission processes across generations. It also addresses the issues of preserving and developing traditional musical heritage in the context of globalization.

Keywords: traditionalism, Uzbek national music, Shashmaqom, master-apprentice system, maqom art, ethnomusicology, cultural heritage, globalization.

O'zbek milliy musiqasi o'zbek xalqining tarixiy, ma'naviy va estetik qadriyatlarini aks ettiruvchi boy va chuqur ildiz otgan madaniy merosni ifodalaydi. Asrlar davomida musiqiy an'alar saqlanib qolgan va avlodlar davomida o'tib

kelgan, o'tmishga hurmat va uzluksizlikka asoslangan noyob badiiy ifoda tizimini shakllantirgan. An'anaviylik tushunchasi milliy musiqaning o'ziga xosligini shakllantirishda markaziy rol o'ynaydi, nafaqat ijro amaliyotiga, balki kompozitsion tuzilmalar va pedagogik yondashuvlarga ham ta'sir qiladi.

An'anaviylikning eng yorqin namoyonlaridan biri asrlar davomida shakllangan musiqiy tafakkur, modal tizimlar va ijro an'analarini o'zida mujassam etgan klassik janr bo'lgan Shashmaqomda kuzatish mumkin [1, 33–40-b]. Shu bilan birga, o'zbek xalq musiqasining turli shakllari jamoaviy xotira, marosimlar va ijtimoiy qadriyatlarning tirik ombori bo'lib xizmat qilishda davom etmoqda.

Globalashuv va tezkor madaniy o'zgarishlar sharoitida zamonaviy musiqiy amaliyotlarda an'anaviy elementlarni saqlab qolish masalasi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda [2, 88–92-p]. Ushbu maqola o'zbek milliy musiqasida an'anaviylikning mohiyatini o'rganishga, uning tarixiy asoslari, asosiy xususiyatlari va zamonaviy madaniy hayotdagi rolini tadqiq etishga qaratilgan.

O'zbek milliy musiqasining shakllanishi va rivojlanishi Markaziy Osiyoning tarixiy, madaniy va ijtimoiy evolyutsiyasi bilan chambarchas bog'liq. Uning kelib chiqishi qadimgi davrlarga, ya'ni ilk musiqiy amaliyotlar marosim va kundalik sharoitlarda shakllangan davrlarga borib taqaladi [3, 12–18-b]. Asrlar davomida o'zbek musiqasi bir necha tarixiy bosqichlardan o'tib, islomgacha bo'lgan e'tiqodlarning ta'sirini, o'rta asr Sharq uyg'onish davrida fan va san'atning gullab-yashnashini va keyingi davrlarning madaniy dinamikasini aks ettirdi.

Bu jarayonda Buxoro, Samarqand va Xorazm kabi qadimgi sivilizatsiyalar va madaniy markazlar muhim rol o'ynadi. Xususan, saroy madaniyati nazariy bilim va badiiy ifoda sintezini o'zida mujassam etgan Shashmaqom kabi takomillashtirilgan musiqiy tizimlarning paydo bo'lishiga turtki bo'ldi [4, 55–60-b]. Shu bilan birga, mintaqaviy an'analar o'ziga xos stilistik xususiyatlarni saqlab qoldi va milliy musiqiy merosning xilma-xilligiga hissa qo'shdi.

An'anaviylikni saqlashda og'zaki uzatishning roli ham muhim bo'lgan. Asrlar davomida musiqiy bilimlar yozma nota yozish o'rniga avloddan-avlodga

to'g'ridan-to'g'ri ijro va yodlash orqali o'tib kelgan [5, 21–25-b]. Etnomusiqashunoslik doirasida bunday og'zaki an'ana madaniy uzluksizlikni saqlab qolishning asosiy mexanizmi sifatida tan olingan bo'lib, o'zbek milliy musiqasiga o'zgaruvchan tarixiy sharoitlarga moslashgan holda o'zining haqiqiyligini saqlab qolish imkonini beradi.

O'zbek milliy musiqasi kontekstida an'anaviylik musiqiy ifodaning o'ziga xosligi, uzluksizligi va haqiqiyligini belgilaydigan barqaror badiiy tamoyillar tizimini ifodalaydi. U nafaqat o'rnatilgan shakllarni saqlashni, balki asrlar davomida shakllangan chuqur ildiz otgan musiqiy tafakkur, ijro amaliyoti va madaniy ma'nolarga rioya qilishni ham o'z ichiga oladi.

An'anaviylikning asosiy xususiyatlaridan biri melodik, ritmik va modal tizimlarning barqarorligidir. O'zbek musiqasi, ayniqsa Shashmaqomda yaqqol ko'rinib turgan, yaxshi o'rnatilgan modal asoslarga tayanib, unda har bir uslub o'ziga xos tonal munosabatlar, hissiy xususiyatlar va rivojlanish naqshlariga amal qiladi.

Muhim element – bu o'zbek musiqasining o'ziga xos tovushini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydigan an'anaviy musiqa asboblariidan foydalanish. Doira, dutor va tanbur kabi cholg'ular shunchaki ovoz chiqarish vositasi emas; ular tarixiy va madaniy ahamiyatga ega bo'lib, an'ananing estetik ideallarini aks ettiradi [6, 67-b].

An'anaviylik kanonik ijro qoidalari va stilistik normalarda ham aks etadi. Bularga musiqachilar amal qilishi kutilgan talqin, bezak, improvizatsiya va sahna xatti-harakatlarining o'rnatilgan usullari kiradi. Bunday normalar ko'pincha ustoz-shogird (ustoz-shogird) tizimi orqali uzatiladi va individual ijodkorlik qabul qilingan standartlardan chetga chiqmasdan ifodalanishi mumkin bo'lgan asos bo'lib xizmat qiladi [7, 45-b].

Va nihoyat, an'anaviylik madaniy qadriyatlar va dunyoqarash bilan chuqur ramziy aloqani o'zida mujassam etadi. O'zbek musiqasi ijtimoiy marosimlar,

ma'naviy amaliyotlar va jamoaviy xotira bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ko'pincha sevgi, tabiat, falsafa va axloq mavzularini ifodalaydi [8, 101-p].

O'zbek milliy musiqasining boyligi uning xilma-xil janrlari va shakllari orqali eng aniq ifodalanadi, ularning har biri an'anaviy uzluksizlikning o'ziga xos jihatlarini aks ettiradi.

Shashmaqom – o'zbek musiqasining klassik qatlamida markaziy o'rinni professional musiqa san'atining cho'qqisini ifodalovchi yuqori darajada tuzilgan va murakkab tizim bo'lgan Shashmaqom egallaydi. Shashmaqom murakkab modal tashkilotga, keng ko'lamli kompozitsion shakllarga va qat'iy ijro ketma-ketligiga asoslangan. Uning vaqt o'tishi bilan saqlanib qolishi an'anaviy barqarorlikning yuqori darajasini ko'rsatadi [9].

Xalq musiqasi – klassik musiqa bilan bir qatorda, o'zbek xalq musiqasi milliy madaniyatning muhim va dinamik qatlamini tashkil qiladi. U marosim qo'shiqlari (to'ylar, mavsumiy marosimlar va hayot aylanishi voqealari bilan bog'liq), mehnat qo'shiqlari va lirik qo'shiqlar kabi keng turdagi janrlarni o'z ichiga oladi.

Mintaqaviy maktablar – mintaqaviy musiqiy uslublar ham milliy musiqadagi xilma-xillikni ta'kidlaydi. Farg'ona-Toshkent uslubi o'zining lirik ifodaliligi va nafis ohangdorligi bilan mashhur. Buxoro-Samarqand an'anasi Shashmaqom kabi klassik shakllar bilan chambarchas bog'liq. Xorazm uslubi esa o'zining baquvvat ritmlari, o'ziga xos ohangdor burilishlari va noyob ijro texnikasi bilan ajralib turadi [10, 214-b]. O'zbek milliy musiqasida an'anaviylik ijro va talqin jarayonlarida eng yorqin namoyon bo'ladi, bu yerda o'rnatilgan normalar individual ijodkorlik bilan o'zaro ta'sir qiladi. Musiqiy asarlar shunchaki takrorlanmaydi; ular meros qilib olingan qoidalar doirasida qayta talqin qilinadi.

Bu jarayonning asosiy jihatlaridan biri improvizatsiya va o'zgarmas shakllar o'rtasidagi munosabatdir. Shashmaqom kabi janrlarda kompozitsiyalar aniq belgilangan strukturaviy ketma-ketlikka amal qiladi, ammo bu doirada ijrochilardan improvizatsiya elementlarini kiritish kutilmoqda. Bunga melodik

rivojlanish, bezak, temp va frazalardagi nozik o'zgarishlar kirishi mumkin. An'anaviylik sahna ijrosi va haqiqiy (an'anaviy) muhit o'rtasidagi farqda ham aks etadi. Tarixan o'zbek musiqasi oilaviy yig'ilishlar, marosimlar va madaniy marosimlar kabi yaqin muhitlarda ijro etilgan. Zamonaviy davrda musiqa tobora ko'proq rasmiy sahnalarda va konsert zallarida namoyish etilmoqda.

Zamonaviy sharoitlarda o'zbek milliy musiqasi globallashuv, texnologik rivojlanish va ommaviy axborot vositalarining tobora ortib borayotgan ta'siri natijasida shakllangan tez o'zgarib borayotgan madaniy muhitda mavjud.

An'anaviy musiqaga ta'sir qiluvchi eng sezilarli omillardan biri globalizatsiya va pop madaniyatining ta'siridir. Xalqaro musiqiy tendentsiyalar, raqamli platformalar va tijorat ko'ngilochar sanoati yosh avlodning musiqiy didini kengaytirdi. Bu ba'zi ijtimoiy sharoitlarda o'zbek xalq musiqasi kabi an'anaviy janrlarning kundalik mavjudligining pasayishiga olib keldi.

Shu bilan birga, zamonaviy moslashuv va musiqiy uyg'unlashuvning o'sib borayotgan tendentsiyasi mavjud. Ko'plab zamonaviy bastakorlar va ijrochilar an'anaviy musiqa elementlarini – maqom kuylari, ritmik naqshlar yoki instrumental temblarni – zamonaviy janrlarga birlashtiradilar. Masalan, Shashmaqomning orkestr, jazz yoki pop aranjirovkalari doirasida qayta talqin qilinishi an'analardan butunlay voz kechmasdan qanday rivojlanishi mumkinligini ko'rsatadi. Etnomusiqashunoslik nuqtai nazaridan, modernizatsiyani tahdid sifatida ko'rish o'rniga, uni madaniy moslashuv shakli sifatida talqin qilish to'g'riroq. Zamonaviy davrda an'anaviylikni dinamik va rivojlanayotgan jarayon sifatida tushunish kerak. Uning barqarorligi tarixiy haqiqiylikni hurmat qiladigan, shu bilan birga ijodiy qayta talqin qilish va zamonaviy madaniy muloqot uchun joy qoldiradigan muvozanatli yondashuvni topishga bog'liq.

Zamonaviy davrda o'zbek milliy musiqasining barqarorligi saqlash va rivojlantirish bilan bog'liq bir qator amaliy va nazariy muammolarni hal qilishga bog'liq. An'anaviy musiqa madaniy o'ziga xoslikning muhim tarkibiy qismi bo'lib qolsa-da, uning uzatilishi va uzluksizligi hujjatlashtirish, ta'lim va madaniy siyosat

orqali tizimli qo'llab-quvvatlashni talab qiladi. Asosiy masalalardan biri hujjatlashtirish va tadqiqotlarga ehtiyojdir. An'anaviy musiqaning ko'plab shakllari, ayniqsa og'zaki uzatish bilan bog'liq bo'lganlar, asosan ijroda mavjud bo'lganligi sababli, vaqt o'tishi bilan yo'qolish xavfi mavjud. Shuning uchun repertuar va ijro amaliyotini saqlab qolish uchun tizimli yozuv, transkripsiya, audio-vizual arxivlash va ilmiy tahlil juda muhimdir. Shashmaqom kabi janrlarni nomoddiy madaniy meros sifatida tan olish ham ularning maqomini mustahkamlaydi va saqlash sa'y-harakatlarini rag'batlantiradi. Madaniy siyosat an'anaviy musiqaning statik muzey artefakti emas, balki zamonaviy jamiyatning tirik va rivojlanayotgan qismi bo'lib qolishini ta'minlash uchun ham himoya, ham innovatsiyalarni ilgari surishi kerak.

O'zbek milliy musiqa san'atida an'anaviylik statik hodisa emas, balki tarixiy uzluksizlik va zamonaviy o'zgarishlar natijasida shakllangan doimiy rivojlanayotgan tizimdir. U nafaqat o'tmish merosi, balki bugungi va kelajak avlodlar uchun ham muhim madaniy boylikdir.

Milliy musiqadagi an'anaviylikni uzluksizlik va o'zgarish o'rtasidagi dinamik muvozanat sifatida ko'rish kerak. O'tmish strukturaviy va estetik asos yaratadi, hozirgi zamon esa yangi kontekstlar va ifodali imkoniyatlarni taqdim etadi. Ushbu muvozanatning ilmiy tahlili madaniy o'ziga xoslikning vaqt o'tishi bilan musiqa orqali qanday saqlanib qolishi va qayta shakllanishini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Maqom san'atini, xalq og'zaki musiqa ijodini va ustoz-shogird an'analarini asrab-avaylash hamda rivojlantirish – bu faqat musiqachilar emas, balki butun jamiyatning vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.* – Toshkent: O'zbekiston, 2008. – 176 b.

2. Jabborov A. *O'zbek xalq musiqasi tarixi*. – Toshkent: G'ofur G'ulom, 2005. – 284 b.
3. Rajabov I. *Maqom asoslari*. – Toshkent: Musiq, 1991. – 192 b.
4. Yunusov R. *O'zbek musiqiy merosi*. – Toshkent: Fan, 2010. – 210 b.
5. Abdullayev F. *Etnomusiqashunoslik asoslari*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti, 2016. – 156 b.
6. Mirzayev T. *Shashmaqom va uning rivojlanishi*. – Samarqand: SamDU Press, 2012. – 240 b.
7. Feld Steven. *Sound and Sentiment: Birds, Weeping, Poetics, and Song in Kaluli Expression*. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1990. – 327 p.
8. Nettl Bruno. *The Study of Ethnomusicology: Thirty-One Issues and Concepts*. – Urbana: University of Illinois Press, 2005. – 466 p.
9. Broughton Simon et al. *World Music: The Rough Guide*. – London: Rough Guides, 2000. – 756 p.
10. UNESCO. *Intangible Cultural Heritage: Shashmaqom of Uzbekistan and Tajikistan*. – Paris: UNESCO, 2008.